

OPOWIADANIA O POTOPIE W LITERATURZE BABILOŃSKIEJ A W BIBLIJ.

Zachodzi jednak pytanie, czy można w opowiadaniu GE oddzielać ciemność od działania Adada w potopie. Ciemność jest ściśle związana z powstawaniem burzy, a więc z działaniem Adada nie tylko w literaturze babilońskiej, ale i w biblij (Psalm 18, 8—16). Szczególnie zaś ciemność, w której znikają światła niebieskie, przedstawiona jest w hymnie do Adada, w którym wyraźnie jest podane, że od ryku i grzmotu Adada bóstwa niebieskie (słońce, księżyc, gwiazdy) usuwają się w dalsze części nieba, a bóstwa ziemi cofają się w głąb ziemi¹⁾. Mimo tego sądzę, że w GE można oddzielać ciemność od działania Adada i uważać ją za element obcy opisowi potopu w GE a za wpływ jakiegoś innego opowiadania. Podstawy tego przypuszczenia są takie: Sam opis potopu w GE jest złożony z różnych elementów. W pierwszej jego części tj. od wiersza 97 do (najdalej) 116 jest opisana klęska potopu, która mogłaby ostatecznie być wynikiem działania Adada. Ale od wiersza 117 jest epizod narzekania Isztar i innych bóstw. Ten wskazuje już na to, że kataklizm ma większe znaczenie niżby miała burza, choćby największa. Jest on zagładą świata starego. A taki wynik potopu jest zbyt wielki, by go działanie Adada mogło spowodować. Taka rola jest zbyt wielka jak na stanowisko Adada w literaturze babilońskiej.

¹⁾ Jeremias: AT. AO. 113—4. Zimmern: Der Alte Orient Jg. VII. Str. 12 Jastrow. Religion Bab. I. 482 n. Ten przypuszcza w tym hymnie wpływ opowiadania GE.

Ponadto mamy w GE jeszcze jeden epizod, który zawiera antagonizm światła i ciemności, a wydaje się jakimś obcym elementem w GE. Są to wiersze 87—89. W nich Szamasz daje bohaterowi ostrzeżenie, że władcy ciemności zeszlą pewnego wieczoru deszcz zły (czy brudny). Sprawcami deszczu złego są władcy ciemności (czy też władca ciemności), a bogiem ostrzegającym bohatera jest bóg słońca. Dalej — ów deszcz zły (czy brudny) wydaje się dość podejrzany jako znak potopu. Spada on przed samym potopem, więc powinienby być raczej początkiem potopu, a nie jego znakiem. Zresztą ten epizod jest tylko wtrącony w bieg opowiadania GE. Mógłby być szczątkiem jakiegoś opowiadania, w którym był antagonizm światła i ciemności. Być może, że ten antagonizm światła i ciemności tkwi i w samym opisie potopu. Przyznać jednak trzeba, że jego wydzielenie z innych składników opisu potopu jest trudne.

Nasuwa się teraz przypuszczenie, że epizod, w którym Szamasz zapowiada deszcz zły zesłany od władców ciemności i wogóle antagonizm między światłem a ciemnością, jest pozostałością owego pierwotnego opowiadania w epepei, którego szczątek znaleźliśmy w zakończeniu obecnego GE, w niem też mógł być pierwotnie Szamasz, a nie Bel. Przypuszczenie to jest możliwe, ale nie widzę już w GE danych do jego uzasadnienia. Ale i ono nie daje nam wyjaśnień co do osoby i losów Utanapisztima w opowiadaniu pierwotnym. Osobą bohatera potopu nie zajmowaliśmy się dotąd bliżej. Nie braliśmy go dotąd pod uwagę, gdyśmy porównywali zespół osób działających w opisie potopu GE z tym zespołem, jaki widzimy w micie o zmięczeniu księżyca. Widzieliśmy, że te zespoły były podobne.

Podobieństwo to polega na tem, że w obu wypadkach działa ciemność, Adad (Ramman), bóg burzy i bóstwa słoneczne. W obu wypadkach występuje ten zespół wrogo wobec bohatera. W obu wypadkach Ishtar będąca wysoko na niebie Anu, jest świadkiem nieszczęścia. Różnica zaś jest ta: w micie o demonach księżyca jest zakryty niejako obłożony przez złe domony, zaś bohater potopu w GE jest zamknięty w okręcie. Czy można przypuścić, że w obu wypadkach jest ten sam bohater, t. zn.: że to księżyca jest przedstawiony jako istota zamknięta w okręcie? Jeden ze starych hymnów do księżyca podsuwa myśl, że

to możliwe. W hymnie tym ¹⁾ przedstawiony jest księżyc jako płynący w łodzi „magur“ przez głębinę. Jest on tam też porównany do okrętu, unoszącego się na falach, i do domu, do którego wchodzi Sin, bóg księżyca. Dom ten, okręt lub łódź jest lśniącą w czasie pełni, taką też ten hymn opiewa. Stąd łatwe przejście do obrazu księżyca na nowiu jako domu lub okrętu ciemnego, szczelnie zamkniętego. Tego w hymnie nie ma, ale obraz taki podaje jeden z cylindrów babilońskich ²⁾. Przedstawia on postać w skrzyni zamkniętą, dokoła skrzyni woda. Z obu stron skrzyni mamy po jednej postaci. Każda z nich trzyma w ręku między sobą a skrzynią coś jakby drąg z niekształtnym półkolem doń przyczepionem ³⁾. Z boku stoi postać jeszcze jedna z założonemi rękami. Obraz ten przypomina układem postaci nakreślonych inny obraz, mianowicie: wschodu słońca. Ten jest przedstawiony ⁴⁾ tak, że w środku obrazu stoi (idzie) Szamasz, bóg słońca. Po obu jego bokach po jednej postaci. Trzymają one oddrzwia bramy, przez którą Szamasz ma wyjść. Z boku stoi jeszcze jedna postać z założonemi rękami. To podobieństwo i myśli zawarte w hymnie powyżej wspomnianym rodzą przypuszczenie, że możnaby uważać ową postać zamkniętą szczelnie i otoczoną wodą za obraz księżyca w nowiu. Jesliby tak było, moglibyśmy w opisie samego potopu w GE dostrzec części mitu księżycowego, który byłby podobny do księżycowej części mitu o siedmiu demonach przez to, że te same bóstwa są w nich obu wrogię księżycowi, różniły się zaś od niego sposobem ocalenia księżyca. Bo, gdy w micie o siedmiu demonach ocalał księżyc Marduk, bóg światła słonecznego, to w tym micie ocalał się księżyc sam w zamkniętym okręcie. Ślady mitu księżycowego w GE możnaby jeszcze upatrywać w chronologii potopu. Jedyne daty w GE są te: potop trwa siedem dni, potem okręt z bohaterem potopu tkwi na

¹⁾ Langdon St.: Sumerian und Babylonian Psalmus Nr. XXXIII, str. 296 n. por. Zimmern Heinrich A. O. XIII str. 6.

²⁾ Podany u Jeremiasa At. AO. 227 Abb. 74 i w G. Smith'a: Chaldäische Gemesis 222.

³⁾ Czy to jakieś sztandary czy broń. Jastrow. Bildermappe ryc. 124 152. Tekst do nich str. 90, 96.

⁴⁾ Jeremias At. AO. 21 Abb. 11. Jastrow Morris. Bildermappe ryc. 170 n.

górze znów siedem dni. Siedem dni — to okres odmiany księżyca. W tem znaczeniu użyty jest w epopei: Enuma elisz w tym ustępie, w którym Marduk tworzy księżyc i daje mu przepisy takie: ¹⁾)

*Na początku miesiąca, by świecić nad krajem,
Okaz rogi, by oznaczyć 6 dni
W siódmym dniu (twą koronę . . .)
Czternaście (dni ?) stój naprzeciwko*

Daty w GE odpowiadają zatem odmianom księżyca. Siedem dni jest nów. Księżyc jest wtedy zakryty, siedem dni dalszych pierwsza kwadra tj. księżyc częściowo widoczny. W końcu pełnia księżyc cały widoczny.

Podobnie w GE jest bohater przez siedem dni zamknięty w okręcie. Potem robi otwór w okręcie, światło pada mu na twarz („na mur nosa jego“). To trwa znów siedem dni. Poty wychodzi. Opowiadanie o wysyłaniu ptaków nie leży oczywiście w ramach tej chronologii.

Drugi ślad mitu księżycowego w GE widzę w tem, że bóg Anu jest jednym ze sprawców potopu. Anu jest bogiem nieba. W micie o siedmiu demonach jest on nazwany królem tych demonów. Przez to staje on w rzędzie wrogów księżyca, choć nie bierze udziału w akcji. W GE jest on też podany jako jedno z bóstw sprawiających potop, i to na pierwszym miejscu (w. 15). W micie księżycowym jest Anu jako bóg nieba zupełnie odpowiedni, ale z potopem na ziemi nie wiele on może mieć wspólnego. Ten wchodziłby w zakres władzy Bela-Enlila. Zaś umieszczenie boga Anu wśród sprawców potopu w GE da się zrozumieć jako wpływ mitu księżycowego.

Dla lepszego uwydatnienia zwrócę tu uwagę na jedną rzecz, która właściwie powinna być później omawiana. W micie księżycowym o siedmiu demonach występuje najwyższa trójca bóstw babilońskich: Anu, Bel-Enlil, Ea. Z tych, Anu jest wrogiem księżyca, zaś Bel-Enlil i Ea są jego opiekunami. Tymczasem w GE jest Anu i Bel pośród sprawców potopu, a obrońcą bohatera jest Ea. Skąd się wziął Bel wśród sprawców potopu?

¹⁾ V. tablica wiersz 15—18 Dhone: Choix dz textes, 60.

Niektóre części dalsze GE przypisują potop wyłącznie Belowi. Stąd można wnosić, że było jeszcze jakieś źródło opowiadania GE. W niem potop sprawiał Enlil.

Tymczasem wracając do bohatera potopu, weźmy jeszcze pod uwagę rys historyczny w losach Utnapisztima, mianowicie jego wzięcie w grono bogów. Znane są dotąd w literaturze babilońskiej jeszcze trzy osoby, które dostały się z ziemi do nieba lub w grono bogów. Te są: Adapa, Enmeduranki i Etana. Najlepsza wiadomość zachowała się o Adapie. Stary mit opowiada o nim: ¹⁾ Adapa był człowiekiem z miasta Eridu, pełen prawości i mądrości. Był on synem i sługą Ea. Gdy raz wypłynął na ocean i łowił tam ryby, zawał wiatr południowy i zanurzył jego okręt do wody, przy czym Adapa złamał mu skrzydło. Za to wezwał go Anu do siebie, by go ukarać. Adapa udał się do nieba, otrzymawszy poprzednio przestrogi od Ea, jak ma postępować w niebie. A mianowicie ma ubrać się w szaty żałobne. Gdy dadzą mu w niebie jeść i pić, niema przyjąć ni pokarmu ni napoju. Gdy zaś dadzą mu szatę i oliwę, ma się ubrać w szatę i namazać oliwą. Gdy Adapa stanął w niebie przed obliczem Anu, ten chciał go najpierw ukarać, ale przedywany przez dwa bóstwa, będące obok niego, chciał Adapę uczynić nieśmiertelnym. Kazał mu przynieść pokarm życia i wodę życia, dalej szatę i oliwę. Adapa nie jadł i nie pił, tylko ubrał się i namaścił. Przez to, że nie jadł pokarmu życia i nie pił wody życia, nie osiągnął nieśmiertelności i musiał wrócić na ziemię. W dalszych niejasnych i niezupełnych wierszach mitu jest mowa o świetności Adapy.

Co do drugiego człowieka, który się dostał w grono bogów, tj. Enmeduranki, to wiemy o nim ²⁾, że go Szamasz i Adad powołali (?) do swego grona i wtajemniczyli go w sztukę wierzbiarstwa. Wzięty on był w „grono“ bogów, które jest tu wyrażone tem samem słowem „puhru“, które jest w GE ³⁾.

Losy trzeciego człowieka tj. Etany, który dostał się do nieba, są niepewne. Etana wznosi się ku niebu na grzbiecie orła. Wielką rolę, choć niejasną, gra w jego losach Szamasz.

¹⁾ Wydany w.: Jensens KB VI 92 nn. Dhorne Choix 148 nn.

²⁾ Dhorne: Choix de textes.

³⁾ Ibidem: 533 Uwaga 3; 545.

Różnica między Utnapisztimem i tymi trzema okazuje się w tem, że Utnapisztim wzięty jest wraz żoną w grono bogów, tu zaś idzie do nieba tylko sam bohater bez żony.

Bóstwa działające przy wzięciu do nieba każdego z tych trojga osób, przypominają bóstwa z tego zespołu, który był wrogi księżycowi w mście o siedmiu demonach tj. Anu, Szamasz i Adad. Działalność ich jednak nie polega na szkodzeniu bohaterowi, tylko na tem, że powodują zniknięcie bohatera z ziemi wspomnianych ludzi (trzeciego z nich Etany nie biorę w rachubę, bo opowiadanie o nim jest zupełnie niejasne), może być znakiem jakiegoś związku między niemi. Byłoby nawet możliwe przypuszczenie, że ci ludzie wzięci do nieba mają związek z księżycem w mitologii babilońskiej. Nasuwałoby tę myśl zestawienie: Szamasz, Adad, Enmeduranki. Istnieje bowiem w Panteonie babilońskim trójca: Szamasz Adad i Sin, bóg księżycy¹⁾. Ten jest jednak najstarszy z nich. Dalej losy Adapy możnaby sobie tłumaczyć jako opis mitologiczny losów księżycy. Oczywiście podawanie zjawisk fizycznych, które mają być podłożem mitu, jest rzeczą bardzo niepewnej wartości²⁾.

Jeżeli teraz zechcemy określić rolę Utnapisztima w pierwotnym opowiadaniu, to okazuje się, że nie da się tego dokonać. Sama myśl wzięcia Utnapisztima w grono bogów, tudzież obecność w GE szczytków mitu o losach księżycy, wskazywałyby na to, że Ut-napisztim to księżyc. Jego ocalenie odbywałoby się w ten sposób, że go Szamasz (słońce) wciąga na swoją łódź i tak Ut-napisztim dostaje się w grono bogów. Moznaby nawet upatrywać podstawę tego wyobrażenia w tem zjawisku, że księżyc w ostatniej kwadrze znajduje się rano coraz bliżej słońca aż wreszcie się zjedzie z niem zupełnie i wtedy staje się niewidzialny — nastaje nów. To zjawisko dość zgodne jest z obrazem, jaki podawało prawdopodobnie zakończenie pierwotnego opowiadania w eposie, gdy Szamasz, słońce wschodzące, znajduje się na jednej łodzi z Ut-napisztimem.

Komplikuje jednak sprawę to, że Ut-napisztim nie sam, ale z żoną dostaje się w grono bogów. Wobec tego, że uważanie Ut-napisztima za księżyc a jego żonę za jutrzeńkę, na

¹⁾ Jastrow: Religion Bab. I, 102.

²⁾ Usener: Sintflutsagen 194.

co mogłoby wskazywać porównanie z pierwszą częścią mitu o siedmiu demonach, nie bardzo odpowiada naszym pojęciom o religii babilońskiej, można by w tych dwojgu uniesmiertelnionych widzieć wpływ wyobrażeń o otoczeniu słońca. To otoczenie stanowią dwie postacie: męska i żeńska. Na rycinie, w której Szamasz (słońce) jest przedstawiony jako postać idąca przez bramę otwartą, one trzymają oddrzwia tej bramy. Ustawione są wtedy po bokach Szamasza i zwrócone twarzą ku niemu. Postacie te są opisane na IX tablicy epepei o Gilgameszu, jako pełne grozy postacie ludzi skorpionowych. Gilgamesz przybywa do nich w swej wędrówce, a one mówią z nim życzliwie. Utanapisztim i jego żona są drugą parą ludzi (i to niezwykłych), do których przybywa Gilgamesz. Epopea Gilgamesza nosi ślady różnych wpływów i przemian tak, że okazuje się ona wynikiem długiego rozwoju literackiego i mitologicznego¹⁾. Może tedy te dwie pary ludzi niezwykłych, jakie przedstawia epopea, mają jakiś związek z sobą. Sądzę, że łączy je postać Szamasza. A obie te pary ludzi niezwykłych stanowią jego otoczenie. Jeśli Szamasz jest przedstawiony jako postać płynąca na łodzi, to para ludzi siedzi po obu jego bokach na krańcach łodzi (może jako sternicy lub wiosłarze). Gdy zaś Szamasz przedstawiony jest jako postać idąca przez bramę, to para ludzi trzyma oddrzwia bramy. Ta ostatnia para — to ludzie skorpionowi. Ową pierwszą parą na łodzi może stanowić Utanapisztim i jego żona.

b) INNE ŹRÓDŁA OPOWIADANIA GE.

Punktem wyjścia przy wyszukiwaniu innych źródeł opowiadania GE może być ustęp, w którym wyliczone są bóstwa sprawiące potop, t. j. wiersze 15—18.

Podane są tu cztery imiona: Anu, Bel-Enlil, Ninib, Ennugi. Z tych czterech jest Anu królem siedmiu złych demonów czyniących ciemność. Stąd znalazł się on wśród sprawców potopu mimo, że w dalszem opowiadaniu nie bierze w nim żadnego udziału. Bel-Enlil ma w dalszej części opowiadania rolę głównego i jedyne go sprawcy potopu, jak to widać z wierszy 168 do 170 i z wiersza 177 nn. Co do dwu ostatnich imion: Ninib i Ennugi, to pierwszy z nich wspomniany jest później jeszcze

¹⁾ Schröder, KAT. III, 567.

dwukrotnie (wiersz 103, 176 nn.), jakkolwiek nie występuje na pierwszy plan. Prócz tego jest imię Nimba w hymnach łączone z potopem (Abubu)¹⁾. Ennugi zaś jest tu zupełnie niezrozumiały, a nawet nieodpowiedni²⁾).

Prawdopodobnie autor podał tu takie bóstwa, które w różnych opowiadaniach były sprawcami potopu, albo takie, których działanie groźne określano mianem potopu. Nas obchodzą jednak tylko 2 pierwsze imiona, bo z nich można coś wnosić o źródłach opowiadania GE.

Już wspominaliśmy o bogu Anu. Obecność jego jest prawdopodobnie wpływem mitu astralnego. Jeśli teraz weźmiemy pod uwagę Bela, jako sprawcę potopu, to otrzymamy z osób działających w GE taką grupę: Bel, jako sprawca klęski, Ea jako obrońca Atrahasisa, a Atrahasis³⁾ jako bohater opowiadania.

Ta grupa wprowadza nas w obręb opowiadań o „Ea i Atrahasis“. Do tych należy opowiadanie o klęskach, jakie Bel-Enlil zsyła na ludzkość i opowiadanie, którego szczątkiem jest fragment Scheila. Zimmern⁴⁾ doszedł do wniosku, że oba te utwory są prawdopodobnie sobie pokrewne. Pierwszy z nich zawiera różne klęski zsyłane na ludzi, drugi zaś przedstawiał też klęski, z których ostatnią mógł być potop. To zdanie jest ogólnie uznawane za trafne⁵⁾).

Opowiadanie o klęskach tak się przedstawia:⁶⁾

(Luki w tekście oryginalnym oznaczone są kropkami).

KOLUMNA I. [albo VI].

25. *Gdy nastął drugi rok . . .* (skarb)

26. *Gdy nastął trzeci rok*

¹⁾ „którego natarcie jest potopem [Abubu]“ Jensen, Kosmologie d. Babyl. 466.

²⁾ Jensen, KB VI, 92 w. 8.

³⁾ Ennugi jest bogiem kanału i rowu. Uchodzi on za odmianę boga Ea. Jastrow. rel. bab. I, 1, 290, 322, dlatego jako sprawca potopu jest nieodpowiedni. Jeremias proponuje tu poprawkę: zamiast Ennugi ma być Nergal. AT. AO. 128. Ten wspomniany jest później w opowiadaniu i w innych utworach babilońskiej literatury i jest łączony z potopem np. w przepowiedniach jest: „Zniszczenie od Nergala, potop [Abubu]“. Jastrow rel. bab. II, 673 n.

⁴⁾ Zeitschrift für Assyriologie XIV, 277 nn.

⁵⁾ Jensen, KB VI, 274 n.; Jeremias ATAO 233.

⁶⁾ Wydany w Cuneiform Texts, Nol. XV, t. 49. Transkrypcja u: Jensen KB VI, 274 nn., por. Zimmern ZA. XIV, 277 nn., Dhorne: Choix de textes 128 nn.

27. ludzie w ich . . . zbuntowali się.
28. Gdy nastał czwarty rok . . . stały się wązkie.
29. Dalekie . . . ich . . . były wązkie.
30. . . . chodzili ludzie na ulicy.
31. Gdy nastał piąty rok, wnijścia matki wygląda córka.
32. Matka córce nie otwiera drzwi swoich.
33. Na wagę matki (patrzy) córka
34. Na wagę córki patrzy (matka).
35. Gdy nastał szósty rok, kładą sobie (córkę) na (pokarm)
36. . . . Dziecko kładą, napelnili się
37. Dom jeden (pożera) drugi -
38. . . . oblicze ich jest okryte.
39. . . . ludzie ledwie żyją.
40. zlecenie (?) wzięli 41. weszli
42. nakaz 43. oto pan kraju .
44. litościwy

KOLUMNA II. [albo V].

29. W górze Adad deszczu swego skąpił.
30. W dole był zatamowany ; nie podniosła się obfitość wody w źródle.
31. Zmniejszyło pole swój plon (?),
32. Usunęła się pierś Nisaby ; nocami białaty pola.
33. Pole rozległe zrodziło sól ;
34. Ziele nie zeszło, zboże nie
35. Przypadło ludziom nieszczęście,
36. Żywot macierzyński był zamknięty, nie wydał płodu
37.
38. Gdy nastał drugi rok .

następują wiersze 39—52 takie same jak w kolumnie I.
wiersze 26—39. Potem :

53. pełen mądrości Atarhasis człowiek
54. (Ku panu jego Ea) jest jego ucho otwarte¹⁾.
55. (mówi) ze swoim bogiem,
56. (Pan jego Ea) z nim nie mówi.
57. (Wyszedł ?) do bramy swego boga,
58. naprzeciw rzeki układa swój namiot.

KOLUMNA III. [IV.].

2. dla krzyku ich rozgniewał się
3. całość ich nie przejmuję zapomnienie.
4. En-lil czyni swoje zebranie.
5. Mówi do bogów, swych dzieci

¹⁾ To znaczy: jest jego myśl zwrócona.

6. . . krzyk ludzi
 7. (dla) ich krzyku rozgniewałem się
 8. . . ich nie chwytą
 9. . . niech powstanie zimnica.
 10. Wnet (?) niech uśmierzy (?) ich krzyk zaraza.
 11. Jak burza z południa niech wieje na nich
 12. Choroba, ból głowy (? , zimnica, nieszczęście
 13. . . zimnica powstała
 14. wnet uśmierzyła (?) ich krzyk zaraza,
 15. Jak burza z południa wiały na nich
 16. Choroba, ból głowy (?), zimnica, nieszczęście.
 17. Pełen mądrości Atarhasis, człowiek
 18. Ku panu jego Ea ucho jego otwarte,
 19. Mówi ze swym bogiem,
 20. Bóg jego mówi z nim.
 22. Atarhasis usta swe rozwarł i rzecze,
 22. Mówi do Ea swego pana
 23. . . panie, w boleści pogrążeni są ludzie
 24. wasz żre kraj.
 25. Czemu, panie, w boleści pogrążeni są ludzie.
 26. bogów żre kraj.
 27. utworzyliście nas.
 28. (Niech ustanie) choroba, ból głowy (?), zimnica, nieszczęście
 29. Ea rozwarł usta i rzecze, mówi do Atarhasisa.
 30. jedzą, nasycają się w kraju
 31. módlcie się do waszej Isztar
 32. jego rozkaz 33. ofiara . . .
 34. przed nią 35. są wielkie i
 36. położy swą rękę.
 37. (En-lil) czyni swoje zebranie, mówi do bogów, swych dzieci!
 38. nie zrobił (a) im (albo: nie położył) a (ich)
 39. nie zmniejszyły się, stały się większe niż przedtem
 40. (dla) ich krzyku rozgniewałem się
 41. całości ich nie przejmuję zapomnienie.
 42. Niech braknie ludziom
 43. W brzuchu ich niech zieleni będzie mało,
 44. W górze Adad niech skąpi swego deszczu,
 45. Niech będzie zatamowany w dole; niech się nie wznosi obfitość wody w źródle.
 46. Niech zmniejszy pole swój plon,
 47. Niech usunie się pierś Nisaby; nocami niech bieleją pola.
 48. Pole rozległe niech rodzi sól.
 49. Niech (odejdzie) jej pierś¹⁾; ziele niech nie zejdzie, zboże niech nie
 50. Niech przypadnie ludziom nieszczęście.
 51. Żywot macierzyński niech będzie zamknięty, nie wydaje płodu.

1) albo: niech przejdzie w jej pierś.

52. *Brakło ludziom*

53. *W brzuchu ich mało było zeleni.*

Wiersze 54–61 takie same jak w kolumnie II. (albo V.)
wiersze 29–36.

KOLUMNA IV. [III.].

1. *(Ea mówi)*
2. *każe jej wypowiedzieć*
3. *(wypowiedziała). zakłęcie. Skoro wypowiedziała swe zakłęcie*
4. *rzuciła (?) na jej glinę,*
5. *czternaście kawałków ugniotła; 7 kawałków położyła po prawej stronie*
6. *7 kawałków położyła po lewej stronie w środku ich położyła cegłę.*
7. *otworzyła ją .*
8. *I zawołała rozumne, mądre*
9. *7 i 7 matek; 7 utworzyły chłopców*
10. *7 tworzyły dziewczęta.*
11. *Matka, która tworzy los (?)*
12. *wykończają je*
13. . *wykończają przed nią.*
14. *Obrazy ludzi rysuje Mami.*

Wiersze 15–19 niepełne podają wskazówki, nie mające
związku z opowiadaniem,

np. 15 w.: *W domu rodzącej matki 7 dni niech będzie położona cegła i t. d.*

Jak widać z zakończenia, jest to tekst magiczny. Ma on, odpowiednio użyty, przynieść powodzenie porodowi. Klęskami, o których tu mowa, są choroby, nieurodzaj, a głównie nieplodność. Osoby działające w opowiadaniu są te: Enlil, Ea, Atrahasis. Enlil, pan i ojciec bogów, postanawia w gronie bogów klęski na ludzi za ich krzyk tj. ich występki¹⁾. Gdy te klęski spadają na ludzi, udaje się Atrahasis, człowiek, do Ea, prosząc za ludźmi. Ea daje mu rady i działa ku ocaleniu ludzi. Mniej znaczne postacie bogów występujących tu są: Adad, jako wykonawca klęsk postanowionych przez Enlila. Działa on w ten sposób, że tamuje deszcz z góry i nie daje wilgoci od dołu (z podziemia i źródeł). Wreszcie wspomniana jest bogini Ishtar. Zdaje się, że może ona być przychylna ludziom. (Trzeba jej modlitw i ofiary).

¹⁾ Plagi jako kara za grzechy wspomniane są w micie I [U]ra. Jensen, KB VI, 56 nn.

Fragment Scheila pokrewny, jak się zdaje, temu opowiadaniu tak się przedstawia: ¹⁾

KOLUMNA I.

- | | |
|---|---|
| 1. <i>nie idzie</i> | 2. <i>(na) kraj cisnąłem błyskawicę,
ludzie . .</i> |
| 3. . . . <i>będą wielkie (będzie wielkie)</i> | 4. <i>. dżdżył . . .</i> |
| 5. <i>. . ich krzyk</i> | 6. <i>wielcy</i> |
| 7. <i>ludzie</i> | 8. <i>.</i> |
| 9. <i>. . zgiełk czynią . .</i> | 10. <i>. ludzi (om)</i> |
| 11. <i>niech Adad zrobi</i> | 12. <i>rozbite²⁾, niech (rzeka) idzie</i> |
| 14. <i>(niech) idzie . .</i> | 15. <i>. . rzekłem</i> |
| | 17. . . . <i>niech nie kropi.</i> |

KOLUMNA II.

11. *niech będzie*
12. *rano niech dź(dży) zarazą.*
13. *niech przedłuży . . w nocy*
14. *niech dżdży*
15. *pole zwiększy, ziemia jego . . (miasto) . .*
16. *które Adad w mieście utworzył . .*
17. *mówili i wołali*
18. *krzyk podnieśli*
19. *nie bali się*

KOLUMNA III.

- | | |
|--|------------------------------------|
| 10. <i>usta swe (otworzył)</i> | |
| 11. <i>mów do . . j</i> | |
| 12. <i>dlaczego zabiłeś . . (albo: postawiłeś) . . i</i> | |
| 13. <i>położę mą rękę na (ludzi)</i> | 14. <i>potop, który nakazujesz</i> |
| 15. <i>ktokolwiek on, ja</i> | 16. <i>ja rodzę i</i> |
| 17. <i>dzieło jego jest ta</i> | 18. <i>niech widzą, on . .</i> |
| 19. <i>i rodzę</i> | 20. <i>niech idą (w okręt)</i> |
| 21. <i>słup okrętowy</i> | 22. <i>niech idą . .</i> |

KOLUMNA VIII.

- | | |
|--|-------------------------------|
| 2. <i>. . jest zupełne</i> | 3. <i>ludziom uczyń,</i> |
| 4. <i>Atrahasis usta swe otworzył,</i> | 5. <i>mówi do pana swego:</i> |

Jak widzimy fragment ten jest w stanie bardzo złym tak, że niewiele można się z niego dowiedzieć. Z osób działających

¹⁾ Wydany przez Scheila w „Recueil de Travaux“ XX, 55 nn. Jensen, KB VI, 288 nn. Dhorne: Choix 120 nn.

²⁾ Prawdopodobnie to miejsce było zniszczone już w oryginale, z którego ten odpis robiono.

występuje tu: Adad, jako wykonawca klęsk, dalej Atrahasis rozmawiający ze swym panem, prawdopodobnie bogiem Ea. Na podstawie opowiadania poprzedniego, można przypuścić z wielkim prawdopodobieństwem, że występował tu En-lil jako główny sprawca klęsk; być może występowała tu bogini¹⁾ w obronie ludzi i jej należy przypisać słowa: „ja rodzę“ w kol. III. w. 16, 18.

W samym opowiadaniu są dwa momenty charakterystyczne (wspólne też opowiadaniu poprzedniemu o klęskach). Mianowicie: rzecz dzieje się w mieście nad rzeką, a powtóre treścią główną są nie tyle losy Atrahasisa, jak raczej losy mieszkańców.

Przy porównaniu z GE okazują się różnice między fragmentem Scheila a GE. Już myśl przewodnia jest odmienna. Podczas gdy we fragmencie Scheila treścią są — zdaje się — losy ludzi, to w GE treścią są losy bohatera potopu, zaś wzmianki o ludziach są tylko uboczne. W związku z tem opowiadanie GE nie zajmuje się znaczeniem moralnem potopu. Że potop był karą za grzechy, o tem niema w GE wyraźnej wzmianki. Jest tylko dość niejasna w mowie Ea już po potopie²⁾ i to w związku z wyliczaniem klęsk, z którymi w literaturze babilońskiej łączy się pojęcie kary za grzechy.

Jakkolwiek duch opowiadania jest w GE odmienny od fragmentu Scheila, możnaby jednak uznać pewne podobieństwo w szczegółach. I tak: W początkowej części GE jest mowa o mieście Szurippak i jego mieszkańcach, miasto to leży nad rzeką Eufratem). Jest też mowa o ludności i starszych miasta. W tem zbliżają się oba opowiadania. Drugi szczegół podobny w obu, to słowa bogini Isztar w czasie potopu (w, 119—124). Tam bogini mówi dwukrotnie „ja rodzę“ ludzi. Te same słowa są i w fragmencie Scheila. Sama troska o los ludzi wogóle, zawarta w słowach Isztar, jeszcze bardziej zbliża te słowa opowiadania GE do fragmentu Scheila a oddala od innych części GE.

¹⁾ Wiersz 10. Kol. III, wskazuje na to, że mówi tu mężczyzna, bo użyty jest zaimek męski 3 osoby. Być może jednak, że go trzeba tłumaczyć przez rodzaj żeński, por. Ungnad Arthur: *Babylonisch-Assyrische Grammatik*. München 1906. Paragraf 18 c, 31 c.

²⁾ wiersze 182—194.

Z innych epizodów GE wskazywałaby może ofiara, którą bohater składa, na podobieństwo do fragmentu Scheil'a. Wprawdzie w samym fragmencie nie ma ofiary, jednak jest o niej mowa w opowiadaniu o klęskach. Przy tej ofierze ma w GE Isztar jakieś szczególniejsze znaczenie, co też odpowiadałoby opowiadaniu o klęskach¹⁾.

Te podobieństwa możnaby uważać za znak jakiegoś związku między fragmentem Scheila a temi częściami GE. Domagają się tego postacie bóstw działających: Enlila, jako wrogiej siły, Ea, jako opiekuna, rola Adada i bogini Isztar, tudzież bohatera potopu, którym w obu razach jest Atrahasis. Oczywiście nie można jeszcze stąd próbować uzupełnienia fragmentu Scheila, bo zarówno z niego samego, jak i z podobnych mu miejsc GE nie otrzymujemy nawet żadnych zarysów obrazu potopu.

Godna jeszcze uwagi jest postać Adada w fragmencie Scheila. Adad (Ramman) jest bogiem deszczu i burzy. On zsyła klęski przez to, że deszcz zatrzymuje i nie daje rósć trawom, albo też przez to, że daje zbytnią obfitość wody i czyni zalewy. Zwie się też w literaturze babilońskiej „bel abubi“ tj. „pan potopu²⁾“. On jest wykonawcą wyroku klęsk na ludzi w opowiadaniu o klęskach, on też gnębi miasto i prawdopodobnie czyni potop w fragmencie Scheila. Przytem jednak rola jego jest podrzędna, on jest tylko wykonawcą woli Enlila. Możliwe jednak byłoby opowiadanie, w którym Adad występowałby samodzielnie niszcząc miasto zalewem. Tem więcej, że Hammurabi w zakończeniu swego kodeksu³⁾ zwraca się do Adada (Rammana) z prośbą, by zamienił w „ruinę potopu“ (til abubi) kraj tego, który jego prawu będzie przeciwny. Poprzednio wzywał Hammurabi En-lila, pana ziemi i nieba a nie wspominał o potopie.

Byłoby więc możliwe opowiadanie, w którym Adad burzą i wylewem niszczył miasto tak, że tylko szczątki zeń pozostały,

1) Kolumna III [IV], gdzie w szczątkach wierszy 31–34 wspomniana jest bogini i ofiara.

2) Schrader, Keilinschriften und das Alte Testament 448.

3) Zakończenie kodeksu. Kol. XXVII, 79. Kohler-Peiser: Hammurabi Gesetz. 2. Band. Kohler-Ungnad. Leipzig 1906. Str. 106.

zwane „til abubi“¹⁾. To opowiadanie mogło być potem włączone do jakiegoś dłuższego utworu, w którym Ealil zsyłał klęski na ludzi. W ten sposób potop byłby tylko epizodem owego dłuższego utworu, a Adad zeszedłby do roli wykonawcy woli Bela. Oczywiście to przypuszczenie nie ma potwierdzenia w literaturze babilońskiej.

Fragment Scheila ma pewne punkty styczne z opowiadaniem GE. Z pośród znanych fragmentów potopu pozostał jeszcze jeden, który, być może niema podobieństwa do żadnej części GE. Tym jest fragment z Nippur.

FRAGMENT Z NIPPUR.

Pozostaje do rozpatrzenia ostatni ze znanych nam fragmentów klinowych opowiadania o potopie. Fragment ten tak się przedstawia²⁾:

- 1.
2. *rozwiążę .*
3. *wszystkich ludzi razem zniszczy (albo : pochwyci)*
4. *Zanim potop nastanie*
5. *ile ich jest, zrobię zagubę, zniszczenie, zagładę.*
6. *zbuduj wielki okręt .*
7. *wysokość, niech będzie jego budowa.*
8. *niech będzie „magurgurum“, dźwigające to, co ocalało z żywych.*
9. *nakryj mocnym dachem*
10. *zrobisz*
11. *Zwierzęta polne, ptaki niebieskie*
12. *zamiast liczby*
13. *i rodzinę*
14. *i*

1) Langdon tłumaczy „til abubi“ jako „ein Schutthügel vom Winde zusammengerafft“ [kupa gruzów wiatrem zwiana]. Wyprowadza to od znaczenia „abubu“ jako „fala“ lub „zwał fal“. [Zeitschrift für Assyriologie XX, 450]. Sądzę jednak, że jeśli „til abubi“ jest połączony z osobą Adada, to należy go rozumieć nie jako wytwór wiatru, tylko jako skutek niszczącego działania wody. Adad niszczący miasto na rozkaz Enlila burzą, piorunem i gradem występuje i w psalmach. Langdon: Psalm Nr. XXIX, str. 282 n. Jest więc możliwe, że przynajmniej w zakończeniu kodeksu Hammurabiego tkwi w nazwie „til abubi“ jakiś skutek niszczącego działania wody.

2) Tekst w transkrypcji w Hilprechta: Der neue Fund zur Sintflutgeschichte str. 40 i fotografia na końcu.

Tłumaczenie tego fragmentu napotkało pewne sprzeczności w wierszu 5 i 12.

W wierszu 5 może być zamiast „zrobię“ słowo „zrobi“, (w tekście „lu-kin“). Zaś w wierszu 12, słowa „¹u-um mi-ni“ znaczące „zamiast liczby“ możnaby tłumaczyć inaczej¹⁾

Fragment Nippurski zawiera rozkaz boga do bohatera potopu w sprawie budowania okrętu i ocalenia w nim siebie i innych istot. Stąd nasuwa się porównanie go do fragmentu DT, który ma podobną treść. Pomijając na razie miejsca sporne we fragmencie z Nippur, widzimy te różnice między obu fragmentami.

Pierwsza jest ta, że we fragmencie z Nippur, bóg ocalający wyraźnie zapowiada bohaterowi potop, który zgładzi wszystkich ludzi. Dlatego każe mu budować okręt i wejść do niego wraz z innymi istotami, gdy ten potop przyjdzie.

Zaś we fragmencie DT bóg ocalający każe budować okręt, ale nie mówi o potopie. Zapowiada tylko, że da znak, a wtedy bohater ma wejść do okrętu ze stworzeniami. W pierwszym wypadku znak jest niepotrzebny, bo bohater świadom rzeczy sam wie, że czas już wejść do okrętu, gdy widzi nadchodzącą burzę potopu. Zaś w drugim wypadku znak albo rozkaz osobny wejścia do okrętu jest konieczny.

Drugą różnicę widać w znaczeniu, jakie ma potop dla bohatera i dla ludzkości. We fragmencie z Nippur jest silniej uwytłumaczone ogólne znaczenie potopu dla świata, zaś w DT jest potop raczej epizodem w losach bohatera, a znaczenie ogólne potopu występuje tu słabiej. Widać to w sposobie wylizania istot, które mają być ocalone. We fragmencie z Nippur idą najpierw zwierzęta i ptaki potem rodzina bohatera. O jego majątku być może wcale mowy nie było. Zaś w DT ma wejść do okrętu sam bohater a potem inne istoty w takim porządku, w jakim stawia je ich stosunek do bohatera, więc: najpierw jego własność martwa (majątek), potem rodzina, cze-

¹⁾ E. Barton tłumaczy te słowa jako część słów: „li-il-li-ku um-mi-ni“ tzn. „niech idą rzemieślnicy“, [um-mi-ni, forma poboczna od um-ma-ni]. W ten sposób stara się fragment Nippurski tłumaczyć podobnie do GE. [Expository Times XXI]. Inne tłumaczenia u Hilprechta: Der neue Fund zur Sintflut-gesch. 50 nn.

ładź, wreszcie ludzie obcy (rzemieślnicy) i zwierzęta i to tylko te, które nie są szkodliwe („które jedzą zieleń“).

Widać we fragmencie z Nippur większy nacisk na ogólne znaczenie potopu niż w DT. Podobny jest stosunek tegoż fragmentu do opowiadania GE.

Ważną jest rzeczą rozstrzygnięcie pytania, czy we fragmencie z Nippur jeden bóg jest równocześnie sprawcą potopu, jakoteż opiekunem bohatera. Filologicznie ta sprawa jeszcze nie da się rozstrzygnąć. Jeślibyśmy przyjęli, że bogiem ocalającym jest Ea, a bogiem czyniącym potop jest En-lil, to fragment z Nippur byłby tylko odmianą opowiadania typu Ea i Atrahasis. To jednak wydaje mi się mniej prawdopodobne. Sam fragment z Nippur wykazuje dość znaczne odchylenie myśli przewodniej od tej, która jest w DT i GE. Nie widać też żadnej wskazówki do uznania jego podobieństwa z fragmentem Scheila. To oczywiście nie jest jednak żadnym dowodem przeciw możliwości, że podobieństwo to było zaznaczone w częściach zaginionych obu fragmentów. Przytem we fragmencie z Nippur niema żadnych imion. Jednak fragment pochodzi z Nippur, ze świątyni En-lila, pana bogów i ludzi. Jego zatem możnaby uznać za boga, który sprawia potop. Jest to poparte w innych opowiadaniach potopu, gdzie En-lil jest jego sprawcą. Prócz tego jest En-lil opiewany w hymnach jako bóg czyniący potop¹⁾. Trudniej uznać En lila równocześnie bogiem ocalającym. Jednak i to jest możliwe. Odpowiadałoby to więcej powadze En-lila, niż ta rola, jaką ma w innych opowiadaniach, gdzie wbrew jego woli ocala się ktoś z potopu. To też w głównej świątyni En-lila w Nippur byłby możliwy opis potopu, w którym En-lil jest sprawcą potopu a zarazem opiekunem jednego ocalonego. Zresztą Enlil (Bel) w roli bóstwa opiekuńczego występuje w micie o siedmiu złych demonach. Ostatecznie więc tłumaczenie Hilprechta daje się pogodzić z pomnikami literatury babilońskiej. Oczywiście w tym wypadku fragment z Nippur oddalałby się jeszcze bardziej od innych fragmentów opowiadań o potopie.

We fragmencie z Nippur niema ani jednego imienia osób działających, ani też nazw rzeczy, któreby rzucały światło na

¹⁾ Langdon: Sumerian und Babylonian Psalms. Nr. XIII, str. 198 nn. Nr. XV, 216 n.

stosunek tego fragmentu do innych odmian opowiadania babilońskiego o potopie ¹⁾). Potwierdza ten fragment tylko to, że wśród babilońskich opowiadań o potopie była wielka różnaitość.

Jest rzeczą prawdopodobną, że oprócz tych odmian opowiadania, które znamy dotąd, były w literaturze babilońskiej jeszcze inne odmiany opowiadania o potopie. Niektóre epizody GE możnaby przypisać wpływowi tych różnych nieznaných opowiadań; a to dlatego, że epizody te występują nieoczekiwanie, a nawet niezgodnie z innymi opowiadaniem. Przykładem może być ustęp o wysyłaniu ptaków po potopie. Ten ustęp — jak powyżej była mowa ²⁾ — niezgodny jest z fragmentem DT, który ma wyraźne pokrewieństwo z niektórymi częściami GE. Być może, że i ostrzeżenie we śnie w GE jest wynikiem jednej z nieznaných nam odmian opowiadania o potopie.

Dokładnie przedstawić zmiany, jakim ulegało obecnie nam znane opowiadanie o potopie w eposie Gilgamesza, tudzież dokładnie rozgraniczyć w niem wpływy różnych źródeł, jest rzeczą trudną. W ogólnych zarysach możnaby sobie te zmiany tak przedstawić: W eposie Gilgamesza istniało pierwotnie opowiadanie o Utanapisztimie. Było ono — być może — mitem astralnym. Z niego pozostały jednak tylko wstęp i zakończenie, a może i inne jeszcze szczątki (np. epizod z Szamaszem). W jego miejsce włożył jakiś autor inne opowiadanie, które był złożył, być może z owego pierwotnego i z różnych innych. A znów w niektórych z nich był bohaterem Atrahasis. Autor zespolił te różne składniki tak, że powstało jedno opowiadanie dość jednolite. To opowiadanie otrzymało jeszcze nieznaczne dodatki późniejsze. W ten sposób powstałe opowiadanie było, zdaje się, głównem opowiadaniem babilońskiem w czasach późniejszych i przetrwało bez większych zmian do końca kultury babilońskiej, jak tego dowodzi opowiadanie Berozusa.

(Dok. nast.).

X. Józef Poplicha.

¹⁾ Godna uwagi była nazwa okrętu potopu we fragmencie z Nippur magurgurum. Badanie jej wykraczałoby jednak poza ramy tej pracy.

²⁾ Str. 16.